

V. RAISZ RÓZSA

**INKÁBB TÖRNI, MINT HAJOLNI
ADATOK ÉS KÉRDÉSEK EGY FRAZÉMÁVAL
KAPCSOLATBAN**

ny. főiskolai tanár

Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék

A címül írt szólással (vagy inkább szállóigével) két magyar író szövegében is találkoztam a közelmúltam: Mikszáth Kálmánnak Mauks Ilonához írt levelében, valamint Szabó Dezsőnek *Életeim* című életrajzi művében. A két előfordulás nagyon különböző szituációban, jelentésben és stilisztikai értékben mutatja be az idézett frazémát, s a Mikszáth – Szabó Dezső sorrend csak a két író születési idejének rendje szerint áll így a szövegben, valójában Szabó Dezső *Életeim* című könyvét olvasva öltött először szemembe, s eszembe jutott, hogy Király István Mikszáth-monográfiájában is előfordul, az egyik fejezet címeként használja a szerző, s a fejezeten belül is megismétli: „jelszavaként hangoztatta: »Inkább törni, mint hajolni«” (Király 1960: 24). Az idézett jelszó Mikszáthnak 1873. március 14-e után Mauks Ilonához, leendő feleségéhez írt levelében fordul elő. „Maga legjobban ismer, tudja azt is, hogy milyen viszonyban vagyok, milyen álláspontot foglalok el a szüleivel szemben. Nevetséges volna, ha még tovább is megmaradnék abban a helyzetben, hogy még csak nem is találkozhatunk egymással. Ha ez a helyzet megmarad, maga soha nem lehet az enyém: mert én olyan természetű vagyok, hogy én a maga anyjához nem intéznék egy kérő szót – inkább meghalnék, se az apjához. *Inkább törni, mint hajolni*. Az agyvelőm ég arra a gondolatra, hogy magát kegyelemképpen adják hozzám ők” (Mikszáth 1961: 121).

A fiatal – huszonhat esztendő – Mikszáth írta ezeket a nagyon komoly, határozott, sőt kemény, erélyes mondatokat, az idézett részletben a címül írt frazémával. Mikszáth műveinek kritikai kiadása rendkívül alapos tárgyi magyarázatokat fűz a szövegekhez, az a kötet azonban, amely ezt a levelet tartalmazza, ehhez az általam kiemelt mondathoz nem fűz megjegyzést. Nem tudhatjuk, azért-e, mert nem tartották frazémának, vagy éppen annyira közismertnek vélték, hogy nem szorul semmiféle magyarázatra.

Szabó Dezső *Életeim* című műve két vastkos kötet terjedelmű, de így is töredékben maradt önéletrajza. Az 1965-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelentetett könyvhöz Nagy Péter írt *Szabó Dezső életpályája* címmel bevezető tanulmányt. Nagy Péter szerint az író itt már „túl van legtúlzóbb és legellenszenvesebb stiláris, látásbeli és írás-modorosságain. [...] S ami eddig teljesen hiányzott művészetéből: az ironia, gúny, pátosz és megvetés, érzelmesség és kegyetlenség mellett megjelenik a humor is soraiban, a humor, mely nemcsak világlátását módosítja, de önmaga látását is elviselhetőbbé, derűsebbé teszi...” (1965: 22).

A következő részletben Szabó Dezső a családjának tagjairól – nagyon szeretett édesanyján kívül – keserű iróniával szól, így ír szülei ezüstlakodalma alkalmából rendezett családi összejövetelről is: „Utána apám állt fel, aki most nagyon Bögözi és Nagyajtai Szabó József volt. És ez az »állt fel« ige jelen esetben csak egy eposz világgá tágító kereteiben érezhette magát otthonosnak. [...] először is magányos tölgy volt beszédében, melyet külön e célra napszámolt viharok tördelnek, s amely *meztörök, ha kell, de meg nem hajlik soha*. [...] De már csolnak volt apám az élet viharos tengerén: a világ összes viharszerűsége a feje tetejére állt, hogy megijessék, és neki a szeme sem rebben” (1965: 303).

Szabó Dezső 1934-ben kezdte írni ezt a nagy munkáját, 1945-ben (Budapest ostroma alatt) bekövetkezett haláláig folytatta. 1934-ben ötvenöt éves volt, a leírt ezüstlakodalom idején saját megjegyzése szerint még „elemista korú.” Az apa szónoklata tehát valószínűleg nem pontos idézet, bármilyen kiváló emlékezőtehetsége volt is feljegyzései szerint az írónak, és bármennyire is realizstikus és jellemző az apára a szövegezés. Kérdés, hogy mintegy negyven évvel a „szónoklat” elhangzása után mi belőle az emlékezet, s mi az író alkotása.

Az olvasó nagyon hozzáillőnek találja a szöveget az apa személyiségéhez, a családi vigassághoz és ahhoz az időhöz – az 1890 körüli évekhez –, melyben a történet lezajlott. A gyenge jellemű apa megnyilatkozásában *a viharok által tördelt magányos tölgy, a tenger viharaiban a csolnak, az élet viharos tengersége* társaságában *a meztörök, de nem hajlik* is silány közhelyé laposodik.

Valószínű, hogy ennek a mondásnak számos további előfordulását lehetne idézni magyar irodalomból, a jelen dolgozat azonban a továbbiakban eredetével, keletkezésével kapcsolatban közöl adatokat, tényeket.

Az *inkább törni, mint hajolni* mondást – *török, de nem hajlik* változatban is – Dugonics András *Magyar példabeszédek és jeles mondások* (1820), Ballagi Mór *Magyar példabeszédek I–II.* (1850), Sirisaka Andor *Magyar közmondások könyve* (1891), Margalits Ede *Magyar szólások és közmondások kézikönyve* (1896), valamint Szemerékényi Ágnes *Szólások és közmondások* című kötete (2009) tartalmazza, ez utóbbi arra is hivatkozik, hogy Vöő Gabriella *Erdélyi magyar szólások* című, Székelyudvarhelyen 1999-ben kiadott kötetében is olvasható.

Érdekesnek tűnik ez a változatos lelőhely, ez a több és eltérő környezet. Annál is inkább, mivel további adatok a Hajdúságra utalnak mint helyszínre.

A hajdúkerülethez hat szabolcsi hajdúváros tartozott, Bocskai Istvántól 1605-ben nyertek kollektív nemesi kiváltságot, székhelyük Hajdúböszörmény; Szoboszló, Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Vámospércs tartozott közéjük (W1). Ősi jelszavuk: *Inkább törni, mint hajolni*.

A *hajdú* szó *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint szóhasadás eredménye, a *hajt*² folyamatos melléknévi igenevének, a *hajtó*-nak elkülönült változata. A *d*-vel hangzó változat kialakulását esetleg a vándorszó jellegű *hajde* 'nosza!', 'rajta' terelőszó analógiás hatása segítette. A hajdúk mint a 15. században felvirágzott magyar marhakereskedelem hajcsárai fegyveresen jártak, s háborús időkben zsoldba szerződtek vagy fosztgattak.

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumnak a hajdúkerület történetét bemutató kiállítása az *Inkább törni, mint hajolni* címet viseli (W2). A hajdúk – itt címként használt – ősi jelszavának keletkezési idejét sajnos nem sikerült kiderítenem, sőt még azt sem, hogy ők maguk, a hajdúk mióta használják. Egy érdekes adat azonban elgondolkoztató: Tóth Béla szerint a Frangepán család jelmondata tárgyalt jelszavunknak latin nyelvű megfelelője: *Frangit, sed non flectitur* (1906: 249). Nagy Iván családtörténeti munkájának C–Gy kötete nagy terjedelemben (1858: 35–250) foglalkozik a Frangepán család történetével, a jelszavukról azonban nem ejt szót. Csak feltételezhetjük, hogy ez a használat régebbi időből származik, mint az, hogy a hajdúk jelszóként éltek vele.

Kristó Nagy István *Bölcsességek könyve* (1982) első kötetében találhatóak jelentésükben és mondatszerkezetükben a tárgyalt frazémához hasonló szállóigék: *Inkább a halál, mint a futás szégyene*. (Roland ének) – *Inkább imádom a becsületet, mint félem a halált* (Shakespeare). Ezek még erélyesebbek, mint az *Inkább törni, mint hajolni*.

Mint az írásom alcímében is jeleztem, a frazéma eredetének ügyét nem sikerült tisztáznom. A felmerült és megválaszolatlan kérdések a következők:

- Mely nyelvben jött létre a mondás?
- Melyik kultúra termelhette ki magából?
- Mikor történhetett, hogy állandósult szókapcsolatként terjedt el?
- Mióta használták a hajdúk jelszavuként?
- Mikor terjedt el köznyelvi-irodalmi nyelvi használata a magyarban?

Mint láttuk, a 19. század végén már közkeletű mondásnak számított, s véleményem szerint nem szólásként, hanem szállóigeként ismerték. Valószínű, hogy az általam talált két (Mikszáth Kálmán- és Szabó Dezső-szövegből való) idézetten kívül számos egyéb előfordulását is fel lehetne lelteni a magyar szépirodalomban és publicisztikában.

FORRÁSOK

- Király István 1960. *Mikszáth Kálmán*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
Mikszáth Kálmán levelezése I–III. 1961. Szerkesztő: Bisztray Gyula–Király István.
Budapest: Akadémiai Kiadó.
Szabó Dezső 1965. *Életeim I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

IRODALOM

- Ballagi Mór 1850. *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Szarvas: Réthy Lipót nyomdája.
Dugonics András 1820/2009. *Magyar példa beszédek és jeles mondások*. Szeged: Bába Kiadó.

- Kristó Nagy István 1982. *Bölcsességek könyve*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia – Kisfaludy Társaság.
- Nagy Iván 1858. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal III. (C–GY)*. Pest.
- Nagy Péter 1965. Szabó Dezső életpályája. (Bevezető tanulmány). In: Szabó Dezső: *Életeim I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 7–29.
- Sirisaka Andor 1891. *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Pécs: Engel Lajos nyomdája.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások. A magyar nyelv kézikönyvtára 3*. Budapest: Osiris Kiadó.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

W1 = <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hajdúk> (2021. 08. 05.)

W2 = <https://www.facebook.com/HajdusagiMuzeum/videos> (2021. 08. 05.)

SUMMARY

'To break rather than to bend'. Data and questions about an idiom

The paper discusses the origin, meaning and usage of a Hungarian idiom: *inkább törni, mint hajolni* 'to break rather than to bend'. Based on occurrences of the proverb in the texts of Kálmán Mikszáth and Dezső Szabó, the study challenges the findings made by previous phraseological literature on the proverb.